

ชุมชนชาวโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2059-2310

นายพิทยะ ศรีวัฒนสาร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2541

ISBN 974 - 331 - 799 - 6

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The Portuguese Community during the Ayutthaya period , 1516-1767

Mr.Bidya Sriwattanasarn

A Thesis Submitted in Partial Fulfilment of the Requirement

For the Degree of Master of Arts

Department of History

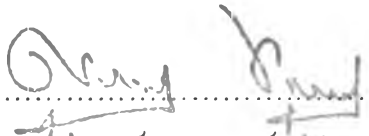
Graduate School

Chulalongkorn University

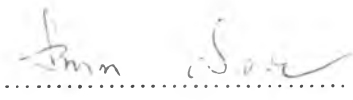
Academic year 1998

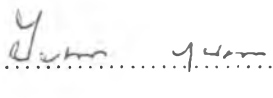
หัวข้อวิทยานิพนธ์ ชุมชนโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2059-2310
โดย นายพิทยะ ศรีวัฒนสาร
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาท บุนนาค

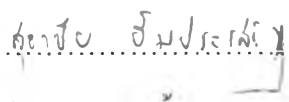
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

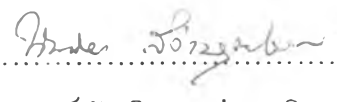
 คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์นายแพทย์ศุภวัฒน์ ชุตินวงศ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ พิพาดา ยังเจริญ)

 อาจารย์ที่ปรึกษา
(ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาท บุนนาค)

 กรรมการ
(อาจารย์ ดร.สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ)

 กรรมการ
(อาจารย์ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม)

พิทปะ ศรีวิวัฒนสาร : ชุมชนโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยา พ.ศ.2059-2310 (The Portuguese Community during the Ayutthaya period,1516-1767) อ.ทีปปริกษา ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนดา มานนต . 332 หน้า. ISBN 974 - 331 - 799 - 6

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งอธิบายวิถีชีวิตและบทบาททางประวัติศาสตร์ของชุมชนโปรตุเกสในสมัยกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ.2059-2310 เพื่อสะท้อนภาพชีวิตทางสังคม และบริบทต่างๆที่เกิดขึ้นแวดล้อมชุมชนแห่งนี้ โปรตุเกสเป็นชาวยุโรปชาติแรกที่เข้ามาแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์กับอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ.2054 สัญญาทางพระราชไมตรีกับเม็กซิโก พ.ศ.2059 นอกจากจะทำให้เกิดการติดต่อทางการค้าแล้ว ยังทำให้ชาวโปรตุเกสได้มาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยอันส่งผลให้พวกเขากลายเป็นส่วนหนึ่งในประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาจนถึง พ.ศ.2310 หลักฐานประวัติศาสตร์ไทยยุคนี้ไม่กล่าวถึงชุมชนโปรตุเกสในเมืองหลวงหรือหัวเมือง แต่สารไทยรู้จักชุมชนชาวโปรตุเกสในแถบชายฝั่ง ขวบนครศรีฯ ชวบนครประเทศ และชาวเกาะปีตัม ชุมชนโปรตุเกสเป็นชุมชนอิสระขนาดเล็กที่มีศักยภาพหลายด้านนอกเหนือจากนิตการของของรัฐโปรตุเกสอินเดียซึ่งนอกจากจะอยู่ภายใต้การปกครองของสยามแล้ว ยังมีความผูกพันหลายด้านกับรัฐโปรตุเกสอินเดียอย่างเหนียวแน่นด้วย โดยหัวหน้านีชุมชนได้รับการแต่งตั้งจากทางการรัฐโปรตุเกสอินเดียและองค์การของสหราชอาณาจักร ในชุมชนได้รับพระราชทานเงินค่าจากกษัตริย์โปรตุเกสโดยตลอด ผู้วิจัยได้แบ่งวิวัฒนาการของชุมชนโปรตุเกสเป็น 3 ระยะคือ ระยะที่ 1 เป็นชุมชนพ่อค้าและหาหารวางขายเกลือ มีประชากรประมาณ 2,000 คน (พ.ศ.2059-2112) ระยะที่ 2 เป็นชุมชนพ่อค้า ทหารรับจ้างโปรตุเกส และกษัตริย์จาลิโปรตุเกส มีประชากรประมาณ 3,000 คนเศษ (พ.ศ.2112-2199) ระยะที่ 3 เป็นชุมชนเกษตรกรรมเชื้อสายโปรตุเกสมีประชากรประมาณ 6,000 คนเศษ(พ.ศ.2199-2310)

ผลการศึกษาชี้ชัดว่า วิถีชีวิตของชุมชนแห่งนี้มีภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความเป็นคนเชื้อสายชาวโปรตุเกส เสนาธิการของชุมชนให้การยอมรับใช้ราชการหลายหน้าที่ นอกเหนือจากเคยยังมีบทบาททางด้านค้าตั้งภายในและภายนอก รวมทั้งบทบาทในการเผยแพร่ศาสนา วัฒนธรรมการถืออยู่ และสถาปนาอาคารไปรษณีย์ การเข้ามาของชาวยุโรปชาติอื่นส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสไปด้วมาก ความกดดันจากทางการสยามที่บีบบังคับหนึ่งซึ่งส่งผลโดยรวมให้ทางการสยามไม่ไว้วางใจชาวละวันตก การเป็นชุมชนชาวต่างชาติที่มีขนาดเล็ก่อนข้างใหญ่และมีรากฐานเป็นส่วนหนึ่งของระบบกึ่งผลในสยามทำให้ต้องอดทนและดิ้นรนรวมทั้งปรับตัวเพื่อการอยู่รอดในสังคมสยาม

ภาควิชา ประวัติศาสตร์
สาขาวิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2541

ลายมือชื่อนิติต พินะ ศรีวัฒนสาร
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา เจน งาม
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม

##C810387 : MAJOR HISTORY

KEY WORD: PORTUGUESE / COMMUNITY / SOCIAL HISTORY / AYUTTHAYA
BIDYA SRIWATTANASARN : THE PORTUGUESE COMMUNITY DURING THE
AYUTTHAYA PERIOD, 1516-1767. THESIS ADVISOR: PROF.
Dr. PIYANART BUNNAG, 332 pp. ISBN 974-331-799-6

The purpose of this thesis is to describe the ways of life and historical role of the Portuguese community in Ayutthaya during 1516-1767. The Portuguese were the first European to establish relationship with the Kingdom of Ayutthaya in 1511. The treaty signed between them in 1516 not only introduced trading relation between the two parties but also led to the founding of the Portuguese settlement in the city of Ayuttaya. The Portuguese thus became an integral part of Ayutthaya history until the fall of the kingdom in 1767.

Thai historical documents have very little information on the Portuguese community in Ayutthaya ; they were variously referred to in the documents as the Farang, the Bortesa, the Paratesa and the Capitanese. A small community outside the Estado da Índia, it nevertheless was endowed with high potentials. Although it was an extent under the jurisdiction of Ayutthaya, it maintained a close relation with its central state at Goa ; its village's chief, the capitão-mor, was appointed by the Estado da Índia and its churches under the patronage of the king of Portugal. Its development could be divided into 3 periods. First, the community of some 2,000 Portuguese traders and freelancers during 1516-1569. Second, the community of some 3,000 Portuguese and Mestiços traders and mercenaries during 1569-1653. Third, the community of some 6,000 Eurasians during 1653-1767. The research finds throughout its history, this Portuguese community maintain its own languages, religion, culture and way of life. Some of its members entered into the service of the Siamese court in various functions and some involved in internal and external trading and missionary works. They also introduced firearms and other western technology to Siam. However, the troubled relations with other European nations increasingly affected the status of the Portuguese community at Ayutthaya. A strong mistrust of the westerner was developed among the Siamese. Being a relatively large community and part of the Siamese manpower system, the Portuguese had to struggle hard in order to survive.

ภาควิชา.....ประวัติศาสตร์.....

สาขาวิชา.....ประวัติศาสตร์.....

ปีการศึกษา.....2541.....

ลายมือชื่อนิสิต.....พินิจ.....ศิริวรรณ.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....พินิจ.....ศิริวรรณ.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

ผู้เขียนขอขอบคุณอันยิ่งใหญ่ประดุจดังพสุธาอากาศของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด
ขอขอบคุณประดุจหวังมหรณพของครูสมทรง สมสืบ ผู้สอนให้รู้จักอ่านเขียน ก.ไก่ ก.กา

ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณศาสตราจารย์ ดร.ปิยนาด บุนนาค อาจารย์ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์ผู้ซึ่งให้ความเมตตาอันใสเย็นดั่งสาครแก่ผู้เขียนด้วยการแนะนำแนวทางค้นคว้า
และวิจัยรวมทั้งยังได้อ่านและวิจารณ์ร่างวิทยานิพนธ์ด้วยความอดทนเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียน
ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.สุราชัย ยิ้มประเสริฐ ที่ได้กรุณาอนุญาตให้ใช้ข้อมูลในงานวิจัย
อันทรงคุณค่าอีกทั้งยังได้กรุณาร่วมเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ด้วย ขอขอบพระคุณ
รองศาสตราจารย์ พิพาดา ยังเจริญ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และอาจารย์นันทิยา
สว่างวุฒิชรรม ที่ได้กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณ ผศ.ดร. สุวดี
ชนประสิทธิ์พัฒนา หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์และคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกท่าน ที่มีความเมตตาต่อผู้เขียนมาโดยตลอดโดย
เฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชรที่ได้กรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในระยะแรก
อาจารย์ ดร.สุค จอนเจดสิน ที่ได้กรุณาถามไถ่ให้กำลังใจอย่างสม่ำเสมอ อาจารย์ฉลอง
สุนทรวานิชย์ ที่ได้กรุณาถ่ายทอดความรู้และขัดเกลาเพื่อให้เกิดความแหลมทางปัญญาให้แก่
ผู้เขียน รวมทั้งอาจารย์ ดร.สุเนตร ชุตินทรานนท์ ที่ได้ชี้แนะแสงสว่างทางการค้นคว้าและการ
พลิกแพลงตีความหลักฐานทางประวัติศาสตร์บนพื้นฐานของระเบียบวิธีทางการวิจัย
ขอขอบพระคุณบัณฑิตวิทยาลัยและสำนักหอสมุดกลาง สถาบันวิทยบริการจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย และสำนักหอสมุดกลางมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่ทำให้ผู้เขียนได้มีโอกาส
ทางการศึกษาและค้นคว้าเอกสารต่างๆครั้งนี้อย่างเต็มที่รวมทั้งขอขอบคุณอาจารย์มธุรส สุภผล
และอาจารย์ประโลมฯ แห่งสถานทูตโปตุเกส ณ กรุงเทพฯผู้ซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้วิชาภาษา
โปตุเกสเบื้องต้นให้แก่ผู้เขียนจนสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้เป็นอันมาก

ขอขอบพระคุณห้างหุ้นส่วนจำกัดสุรศักดิ์ก่อสร้างที่มีส่วนสนับสนุนทางการศึกษา
แก่ผู้เขียนในทุกด้าน ขอขอบคุณคุณประทีป เฟิงตะโก ดร.ประพิศ ชูศิริ และคุณบวรเวช รุ่งรุจี
ที่ได้เมตตาอำนวยความสะดวกในการศึกษาอย่างเต็มที่ ขอขอบคุณ คุณปฏิพัฒน์ พุ่มพงษ์แพทย์
และคุณพิรภัช ชวนะเกรียงไกร ผู้เป็นทั้งพี่และครูอันประเสริฐตลอดมา ขอขอบคุณ คุณศิริพร
กรอบทอง คุณสรานุมิตร์ ประชาญสิทธิ คุณวีรศักดิ์ กิรดิวรรณันท์ และพี่สมพรฯ ที่ได้ช่วยส่ง

ผ่านข่าวสารต่างๆ ของภาควิชาให้ผู้เขียนทราบอย่างต่อเนื่อง ขอขอบคุณคุณทิวา เพื่อนปฐุม และ คุณนิภาภัทร พิลลา ที่กรุณาช่วยพิมพ์และแก้ไขรายการอ้างอิงในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยความตั้งใจ ขอขอบคุณคุณเจเน็ต เอี่ยมจิตสัมฤทธิ์ ที่มีส่วนผลักดันให้งานวิจัยนี้สำเร็จเป็นรูปเล่ม ขอขอบคุณ คุณปัญญา แก้วธรรม และคุณกรแก้ว ศรีบุญ เพื่อนแท้ผู้ไม่เคยหน่ายเมื่อผู้เขียนประสบปัญหาทุกอย่าง เหนือสิ่งอื่นใดผู้เขียนขอแสดงความระลึกถึงพระคุณของครอบครัวเชื้อสายชาวโปรตุเกสสกุล เดอ เยซุซ ซึ่งผู้เขียนให้ความเคารพนับถือท่านเสมอด้วยบุพการี รวมทั้งยังเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้เขียนทำวิทยานิพนธ์นี้เพื่อเป็นกตัญญูตาดิจิต ทำยที่สุดนี้ ขอขอบคุณอาจารย์กัลยา สุวรรณธารารัตน์ คุณฉัตรบงกช และคุณปิ่นมยุรฉัตร ศรีวัฒนสาร ที่ได้ให้การสนับสนุนและเป็นกำลังใจผู้เขียนมาโดยตลอด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฏ
สารบัญแผนผัง.....	ฐ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
วัตถุประสงค์และขอบเขตของการวิจัย.....	1
วิธีการค้นคว้าและดำเนินการวิจัย.....	1
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	2
คำชี้แจงเกี่ยวกับการใช้วิสามานยนามในงานวิจัย.....	2
1. คำอธิบายชื่อชนชาติโปรตุเกส.....	2
2. คำเรียกชาวโปรตุเกสในเอกสารไทยสมัยอยุธยา.....	8
3. ความสัมพันธ์ระหว่าง"ฝรั่ง-ฝรั่ง-กะปัดัน-กาปัดัน-การปัดัน" กับชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	17
สรุป.....	25
2 ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงศรีอยุธยากับโปรตุเกส.....	29
1. ภูมิหลังของประชากร โปรตุเกส.....	29
2. ความเป็นมาของชุมชนโปรตุเกสอิสระในเอเชีย.....	34
3. การขยายอิทธิพลของโปรตุเกสเข้าควบคุมช่องแคบมะละกา.....	39
4. โลกทัศน์ของนักเดินเรือชาวโปรตุเกสที่มีต่อกรุงศรีอยุธยา.....	42
5. การสำรวจสภาพภูมิศาสตร์กรุงศรีอยุธยาของนักเดินทางชาวโปรตุเกส.....	48
6. การเข้ามาของชาวตะวันตกชาติอื่น: ความเสื่อมของโปรตุเกส ในกรุงศรีอยุธยา.....	60

7. วิถีโคบายของทางการสยามต่อชุมชนโปรตุเกส.....	66
สรุป.....	73
3 ชุมชนชาวโปรตุเกสและวิถีชีวิตของชาวโปรตุเกสเมืองพระนครศรีอยุธยา....	77
1. ที่ตั้งของเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	77
2. สภาพแวดล้อมของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	81
3. กำเนิดของชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	85
4. องค์ประกอบและพัฒนาการของชุมชนโปรตุเกสในเมือง พระนครศรีอยุธยา.....	95
5. การปกครองภายในชุมชนค่ายโปรตุเกส.....	100
6. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวโปรตุเกสกับทางการโปรตุเกสและ ศาสนจักรโปรตุเกส.....	107
7. ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	108
8. วิถีชีวิตของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	123
- การแต่งงาน.....	126
- ประเพณีการฝังศพ.....	132
9. อาชีพของชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	138
10. สถานะทางสังคมของชุมชนชาวโปรตุเกส.....	157
สรุป.....	166
4 บทบาทของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	171
1. บทบาททางทหารของชุมชนโปรตุเกส.....	171
2. บทบาททางการค้าของชุมชนชาวโปรตุเกสในกรุงศรีอยุธยา.....	194
- การค้าของทางการโปรตุเกส.....	196
- การค้าของเอกชนชาวโปรตุเกส.....	198
- รูปแบบและความเคลื่อนไหวทางการค้าของชุมชนชาวโปรตุเกส.....	202
3. บทบาทของชาวโปรตุเกสในราชสำนักสยาม.....	224
4. บทบาทของชาวโปรตุเกสในฐานะทูตสยาม.....	229
5. บทบาทของชาวโปรตุเกสในการสนับสนุนกลุ่มอำนาจการเมือง.....	234
6. บทบาทในการเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิกของชุมชนชาวโปรตุเกส....	237

7. บทบาทของภาษาโปรตุเกสในประวัติศาสตร์อยุธยา.....	244
8. บทบาทในการเผยแพร่วัฒนธรรมการกินอยู่ของชุมชนชาวโปรตุเกส ในประวัติศาสตร์ไทย.....	261
สรุป.....	268
5 บทสรุป.....	271
รายการอ้างอิง.....	275
ภาคผนวก.....	288
ก.ແຂກເທສ : ชาวโปรตุเกสหรือแขกมุสลิม.....	288
ข.การค้นหาร่องรอยของชาวโปรตุเกสจากเอกสารฝ่ายไทย.....	295
ค.หลักฐานการประกาศเกียรติคุณและการพระราชทานที่ดินแก่ชาวโปรตุเกสที่มี ส่วนร่วมในพระราชสงครามกอบกู้อิสรภาพจากพม่าในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้า ตากสินเมื่อ พ.ศ.2311และรายชื่อของชาวโปรตุเกสซึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานที่ชุมชน โปรตุเกสแห่งใหม่ในกรุงธนบุรี.....	321
ง.สำเนาคำอ่านพระราชสาส์นพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ (พระเจ้าทรงธรรม) พ.ศ.2159.....	326
ประวัติผู้วิจัย.....	333

สารบัญตาราง

ตารางแสดงทำเนียบขุนนางกรมท่าขวาซ้าย.....	14 -15
ตารางแสดงกลุ่มขุนนางผู้มีหน้าที่ว่ากล่าวชาวโปรตุเกส.....	105
ตารางแสดงรายชื่อกะปิเตา-มูร์ของชุมชนชาวโปรตุเกสในเมือง พระนครศรีอยุธยาเท่าที่ค้นพบ.....	106
ตารางแสดงทำเนียบตำแหน่งนาทหารหัวเมือง กรมเกณฑ์ด้อย่างฝรัง.....	186
ตารางแสดงทำเนียบตำแหน่งนาทหารหัวเมือง กรมทหารฝรังแม่นปืน.....	189-190
ตารางรายชื่อผู้ได้รับสัมประทานสิทธิทางการค้าในตะนาวศรี ภูเก็ต พระนครศรีอยุธยา และญี่ปุ่น.....	200
ตารางตรวจสอบและเปรียบเทียบชื่อชาวโปรตุเกสในพระราชสาส์นสมเด็จพระ เอกาทศรถ (ทรงธรรม).....	233
ตารางเปรียบเทียบฐานานุกรมนักบวชพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา.....	258
ตารางแสดงองค์ประกอบของขุนนางและพนักงานในสังกัดเจ้าท่า พราหมณ์ไทย.....	296
ตารางแสดงฐานะช่างขุนพราหมณ์ไทย.....	296
ตารางอธิบายความหมายของราชทินนามเจ้าท่าพราหมณ์ไทย.....	299
ตารางแสดงให้เห็นความหมายในราชทินนามของคนเรวเดิรตรา.....	299-300
ตารางอธิบายความสัมพันธ์ของขุนนางและพนักงานชาวพราหมณ์ไทย.....	300
ตารางเปรียบเทียบชื่อ โปรตุเกสในหลักฐานไทยกับชื่อนักเดินทางชาว โปรตุเกสในตอนกลางพุทธศตวรรษที่ 21-23.....	301
ตารางเปรียบเทียบชื่อ โปรตุเกสสำเนียงไทยในพระราชพงศาวดาร.....	303
ตารางเปรียบเทียบคำเดิมในภาษาตะวันตกที่ปรากฏในเอกสารไทย (1-2).....	304-305
ตารางอธิบายทำเนียบขุนนางส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพระนคร เวลาเสด็จไม่อยู่.....	317
ตารางแสดงราชทินนามขุนนางสังกัดกระทรวงกระเสตราธิบดี.....	319
ตารางเปรียบเทียบราชทินนามขุนนางสังกัดกระทรวงกระเสตราธิบดีกับ ราชทินนามขุนนางในตำรากระบวนเสด็จครั้งกรุงเก่า.....	319

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่แสดงที่ตั้งของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาและชุมชนโปรตุเกส.....	82
แผนที่แสดงที่ตั้งของชุมชนโปรตุเกสจาก "A map of the City of Siam"	84
แผนที่แสดงที่ตั้งของ Rue de Bazar (ถนนตลาดปสาน).....	93
แผนที่พระนครศรีอยุธยาฉบับพระยาโบราณราชธานินทร์ แสดงย่านที่อยู่อาศัยของพราหมณ์ไทย และมุสลิมในเมืองพระนครศรีอยุธยา.....	314

สารบัญแผนภูมิ

	หน้า
แผนภูมิแสดงรากฐานของคำ "ประเทศ-ประเทศ"	13
แผนภูมิแสดงพัฒนาการของคำ "พราหมณ์ไทย-ประเทศ"	302